

ПРИКАЗИ • ХРОНИКА • КРИТИКА
ур. Марина Мандић

REVIEWS • REPORTS • CRITICAL ESSAYS
ed. Marina Mandić

Религија у сенци социјализма

Шел Магнусон, Александра Павићевић

Наука, религија, идеологија. Теоријске перспективе југословенске социологије религије

Етнографски институт САНУ, Едиција Метроон, 2024. стр. 323

Монографија *Наука, религија, идеологија. Теоријске перспективе југословенске социологије религије* – коју потписују др Шел Магнусон (Kjell Magnusson, 1945–), професор и истраживач Центра Хуго Валентин при Универзитету у Упсали (Шведска), данас у пензији, и др Александра Павићевић, научна саветница у Етнографском институту САНУ – представља драгоцен прилог проучавању теоријских токова и интелектуалних напора у оквиру југословенске социологије религије у периоду од завршетка Другог светског рата до распада СФРЈ.

Књига је конципирана као вишеслојна и тематски садржајна целина, при чему највећи део заузима студија „Теоријске преспективе југословенске социологије религије“. Реч је о необјављеном рукопису докторске тезе социолога и филолога-слависте, др Шела Магнусона, који је након вишегодишњег студијског боравка у Београду, Загребу и Сарајеву, током седамдесетих година 20. века, одбранио тезу на Универзитету у Упсали 1987. године. Истраживање за потребе дисертације спроведено је у оквиру пројекта „Религија, социјализам, секуларизација. Проучавање религије у послератној Југославији“, који је подржала Фондација тристогодишњег јубилеја Шведске банке.

Ово истраживање, као и његова каснија сарадња са колегама из бивших југословенских република, те одлично познавање српскохрватског језика, учинили су га једним од најбољих познавалаца геополитичких, социолошких и културолошких прилика у југословенском региону. Но, његова докторска дисертација остала је мало позната овдашњим истраживачима.

Текст дисертације, изворно писане на енглеском језику, доноси обиље материјала о културном амбијенту СФРЈ, у којем се развија и институционализује социологија религије као засебна дисциплина. Магнусон је обавио разговоре са најрелевантнијим истраживачима тога времена – онима који су одредили правац социолошких истраживања религије и умногоме утицали на њихов развој и након распада Југославије. То су: Есад Ћимић, Срђан Врцан, Штефица Бахтијаревић, Бранко Бошњак, Споменка и Тине Хрибар, Зденко Ро-

тер и Марко Кершеван, који су религију интерпретирали у марксистичком кључу, али су (неки од њих) допринели и преиспитивању и ревизији главних теоријских парадигми које су карактерисале овај приступ.

У уводном делу студије, он даје преглед историјских, етнолошких и социолошких истраживања религије пре Другог светског рата, да би затим прешао на аналитички опис друштвено-политичког контекста у којем се рађала нова социологија религије. У првој, послератној фази, њу је одликовало присуство и ослањање на марксистичко наслеђе, те његова готово догматска примена. Друга фаза развоја социологије религије била је повезана са установљавањем Института за социолошка истраживања у Београду и Загребу, те сагледавањем марксистичког наслеђа у критичком кључу. Ово је резултирало проширивањем теоријско-методолошких оквира, те интерпретацијом религије и религиозности у Југославији у складу са реалном ситуацијом и емпиријским истраживањима, спровођеним током касних шездесетих и седамдесетих година 20. века. Но, и у овом периоду, социологија религије задржава идеју о свом друштвеном ангажману, те већи број аутора латентно промовише секуларизациону теорију, односно религију тумачи као израз људске неслободе и као негативни феномен по себи.

Након што објашњава важан обрт у социологији религије, Магнусон већи део студије посвећује претходно наведеним ауторима, аналитички презентујући њихова теоријска усмерења, теме којима су се бавили и кључ у којем су тумачили комплексни феномен религије.

У последњем делу студије, аутор интерпретира резултате истраживања смештајући их опет у специфичан друштвено-политички контекст, те преиспитује улогу коју је социологија религије имала на пољу стварања друштвених политика тадашње државе.

Александра Павићевић се појављује као приређивач књиге, односно, као преводилац рукописа и аутор пратеће студије, под називом: „Прилози за критичку историју наше социологије религије“. У њој је рукопис Магнусонове тезе третиран као необјављена грађа, а Павићевићева га критички интерпретира, фокусирајући се на однос науке, религије и идеологије. Одатле произлази и главни наслов ове заједничке студије, *Наука, религија, идеологија*, који упућује на неопходност поновног ишчитавања интелектуалног наслеђа дисциплине (социологије религије), те на значај тог наслеђа у савременим социолошким истраживањима религијског феномена. Стога је и студија др Павићевић подељена на два дела. У првом делу она

критички интерпретира Магнусонову грађу и резултате истраживања и указује на чињеницу да је тадашња социологија религије била умногоме друштвено ангажована дисциплина, у чијој основи је било схватање религије као негативне појаве. У другом делу студије, Павићевићева се окреће савременим ауторима (онима који су стварали и стварају након 90-их година 20. века, па до данас), те скреће пажњу на тврдокорност секуларизационе парадигме и њен теоријски значај, али и ограничења у савременим проучавањима религије.

Публикација је значајна из неколико разлога. Прво, она представља сажето и до сада сасвим дефицитарно штиво о проучавању религије у социјалистичкој Југославији. Треба напоменути да је развој социологије религије у СФРЈ предњачио у односу на друге источно-европске земље, те је на изванредан начин одсликавао и тип социјалистичког друштвеног уређења које је у тој држави владало и које је било отвореније према западноевропским академским традицијама. Друго, студија је и значајан документ о развоју социологије религије у Југославији, те олакшава разумевање савремених трендова и тенденција у проучавању религије. Ово је посебно важно с обзиром на чињеницу повећаног значаја религије у бившим југословенским републикама и друштвима, те на улогу коју је религија имала у геополитичким превирањима на њиховим теориторијама деведесетих година 20. века. Религија и данас игра значајну улогу у идентитетским стратегијама читавог јужнословенског простора, те је од великог значаја разумевање посебних историјских, културних, антрополошких и социолошких посебности који на то утичу. И на крају, за разлику од социологије религије у Хрватској, која је током проучаваног периода предњачила и по броју аутора и по тематској разноврсности њиховог ангажмана, и која је у новије време добила значајна критичка сажимања сопственог интелектуалног наслеђа, у Србији не постоји оваква врста уједно и прегледне и критичке студије.

Значај ове студије лежи и у чињеници да она позива на нова читања и тумачења историје дисциплине. Осим тога, спој антрополошког приступа – јер др Павићевић важи за дугогодишњег и афирмисаног истраживача у области антропологије религије – и социолошког материјала, доноси у сазнајном смислу једну нову димензију посматрања и историје дисциплине и теоријских и методолошких изазова у проучавању религије, која је данас, може се рећи, далеко комплекснији феномен него што је то био случај у претходним историјским периодима.

Аутори ове монографије, као и сама монографија, на најбољи могући начин сведоче о значају и неопходности интердисциплинарности у истраживањима из области хуманистике и друштвених наука. Магнусон, будући изврстан познавалац и културних и политичких прилика у СФРЈ, укршта своја знања показујући како су се процеси друштвеног развоја социјалистичког друштва одсликавали на развој социологије религије. Слично томе, Александра Павићевић, искусним антрополошким „оком“ примећује специфичности односа између културе, културних и идеолошких матрица и науке у одређеном историјском и друштвеном контексту.

Иако је оригинални рукопис настао пре више деценија, ово издање пружа релевантан увид у механизме формирања, развоја и ограничења једне академске дисциплине у идеолошки обликованом друштву. Уједно, студија представља позив да се религија поново промишља не као анахрони реликт прошлости, већ као један од кључних елемената у разумевању савременог друштва. У том смислу, ова студија је драгоцен ресурс за социологе, антропологе, историчаре и све оне који настоје да разумеју комплексне односе између науке, идеологије и религије у прошлости и садашњости.

Нема сумње да се пред нама налази значајна студија, која доноси сажете увиде, доприноси процесу неопходне ауторефлексије унутар научног проучавања религије и наглашава сложеност и сталну актуелност религијског феномена.

БИЉАНА АНЂЕЛКОВИЋ

Етнографски институт САНУ

biljana.andjelkovic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-9889-5719>

Бити свој газда

Jovana Diković, *The Laissez-Faire Peasant: Post-socialist Rural Development in Serbia*, University College Press, London, 2025, str. 237

У издању UCL Press Лондонског универзитетског колеџа 2025. године изашла је монографија *The Laissez-Faire Peasant: Post-socialist Rural Development in Serbia* антрополошкиње др Јоване Диковић, бивше сараднице ЕИ САНУ и тренутног руководиоца Одрживог развоја и инклузивног раста у Центру за корпоративну одговорност и одр-

живост при Школи менаџмента у Фрајбургу. Јована Диковић је завршила основне студије на Одељењу етнологије и антропологије Филозофског факултета, мастерирала је на Факултету политичких наука Универзитету у Београду, а докторирала на Универзитету у Цириху у домену економске антропологије. Усавршавала се на универзитету у Отави у Канади, као и на Универзитету у Питсбургу, у Сједињеним Америчким Државама. Доминантне теме њених истраживања тичу се пољопривреде, система производње хране, сељаштва и села, руралне привреде и одрживости.

Методолошки оквир студије *The Laissez-Faire Peasant* заснива се на комбинацији етнографских приступа и анализе квантитативних података. Кроз интервјуе са пољопривредницима, локалним актерима и представницима институција, ауторка настоји да осветли свакодневне праксе и економске динамике руралних заједница. Истовремено, ослањањем на статистичке изворе, попут пољопривредних показатеља, економских извештаја и званичних владиних докумената, она мапира шире макроекономске процесе који су обликовали трансформацију руралне привреде. Оваква комбинација омогућава свеобухватну анализу утицаја постсоцијалистичких реформи на животну средину и друштвено-економске структуре, при чему се посебно разматра међусобно деловање државе, тржишта и локалних заједница.

Књига Јоване Диковић представља значајан допринос студијама постсоцијалистичког развоја, антропологији села и теоријама институционалних промена. Насловни концепт, „сељак лесефер менталитета“, уводи оригиналан оквир за разумевање отпорности, аутономије и етичких вредности сеоског становништва у Србији, које се у већини постојећих анализа своди на „жртве“ транзиције и неуспешних државних политика. Инспирирана историјским пореклом термина *laissez-faire*, Диковић му даје шире значење. Док се у класичној економији односи на одсуство државне интервенције, у овој књизи означава свет вредности, пракси и ставова у којима доминирају самосталност у одлучивању, флексибилност, спонтаност и неформална сарадња. „Лесефер менталитет“, како ауторка показује, не треба схватити као анархистичку жељу за одсуством власти, већ као креативан начин обликовања свакодневних решења, који може мењати и микро- и макропроцесе у пољопривреди. У пракси то значи проналажење сопствених, често неформалних канала за ресурсе и трговину, прилагођавање или заобилажење државних регулатива и изградњу спонтаног друштвеног поретка.

Једна од централних теза књиге јесте да је неуспех државних планова руралног развоја у Србији последица неразумевања локалних вредности и етике. Од аграрних реформи између два рата и у социјалистичком периоду до приватизације из 1990-их и каснијих реформи, сељаци су према држави развили дубоко укоревано неповерење. У комбинацији са навиком игнорисања формалних правила, то је резултирало специфичном културом отпора и прилагођавања. Ауторка показује да спонтани локални развој често производи одрживије и инклузивније исходе од државних програма, који, када не одговарају вредностима заједнице, остају површно спроведени или потпуно неуспешни.

Ауторка полази од увида да је већина досадашњих студија источноевропских постсоцијалистичких друштава сељаштво приказивала кроз призму слабих институција, корупције и клијентелизма, док се пољопривредно становништво посматрало искључиво као споредна жртва процеса приватизације и неолибералних реформи. У јавном дискурсу Србије ова слика се осликава у перцепцији сељака као немоћних губитника транзиције. Међутим, четворогодишња етнографска истраживања Јоване Диковић у три војвођанска села – у Гају, Баваништу и Белом Брегу у Банату – откривају далеко сложенију слику: сељаци нису само пасивни реципијенти државних одлука, већ активни учесници друштвених односа и економских пракси. Једно од кључних полазишта књиге јесте истицање значаја вредности и локалне етике у обликовању мотивација и друштвених процеса. Увид да се однос сељака према земљи заснива на дубоко трансформативном и етичком везивању за њу показује да политика и економија нису једини ни пресудни фактори у објашњавању њиховог понашања. Аутономија, достојанство и одговорност према заједници појављују се као основне одреднице које сељаке чине отпорним на кризе и прилагодљивим у различитим контекстима. Налази ауторкиног истраживања на терену показују да су ставови и поступци сељака обликовани низом фактора, међу којима се издвајају осећај аутономије, сеоска етика, индивидуализам, скептицизам, неповерење и искуство живота на периферији. Комбинација ових елемената чини основу „лесефер менталитета“, при чему је аутономија његов централни и конститутивни аспект. Она усмерава начин на који сељаци разумеју сопствену позицију, односе се према држави и заједници, те остварују циљеве и самопотврђивање. „Лесефер менталитет“ омогућава сељацима да успоставе осећај потпуне контроле над сопственим животом и ресурсима („бити сам свој газда“), али и да створе просторе

сигурности у доношењу одлука које одступају или директно противрече државним регулативама. Он се најјасније очитује у настојањима сељака да пронађу сопствене, често неформалне, путеве ка ресурсима и облицима сарадње, неретко мимо институционалних оквира или упркос њима.

Књига је организована у осам поглавља и истражује отпорност и аутономију сељака који, упркос бројним реформама и институционалним променама, не пристају на доминантне наративе о развоју пољопривреде пласиране од стране естаблишмента. Монографија је написана на 237 страна, а пре самог штива, иностраној публици нуди један богати речник локалних термина и израза повезаних са животом пољопривредника из Баната. Уводно поглавље, "The laissez-faire mentality: towards an understanding of peasant resilience, autonomy and institutional change", посвећено је детаљном представљању ауторкиних полазишта и разлога бављења одабраном темом. Поглавље 2, које је насловљено "Peasants in theoretical and historical perspective", кроз преглед литературе о проучавању сељаштва показује како је доминантна перцепција сељака као маргинализоване и угрожене групе конструисана, те како се у овим приступима, фокусираним углавном на слабости њиховог положаја, запостављају потенцијали сељачке аутономије и етике у процесу прихватања аграрних реформи. Овај теоријски преглед је испреплетен са анализом кључних политичких аграрних реформи у Србији од 1919. године до данас. Поглавље 3, "Nesting the laissez-faire mentality", разлаже формативне елементе „лесефер менталитета“, аутономију, сеоску етику, индивидуализам, скептицизам и живот на периферији, представљајући га као културни оквир у којем се обликују свакодневне праксе и начини опстанка. Кроз етнографске примере, Диковић показује како се осећај аутономије сељака, сеоска етика, индивидуализам, скептицизам и неповерење, заједно са животом на периферији, обједињују и чине формативне елементе „лесефер менталитета“.

У поглављу 4, "Laissez-faire practices versus rural development policies", ауторка анализира како, супротно уобичајеним представама, државне реформе заправо никада нису ни биле спроведене, већ су локални начини размишљања и погледи на свет, праксе и индивидуални ставови често мењали њихове токове и очекиване последице. Поглавље истражује разлоге због којих су државне политике заплетене у мреже волонтерских, опортунистичких и спонтаних поступака банатских пољопривредника. Субвенције, регулација трговине, осигурање усева, обавезно пензионо осигурање и сеоска удружења

представљају главне политике које су имале за циљ да донесу просперитет локалном становништву, али су у локалном контексту у великој мери пропадале. Поглавље 5, "Local politics and rural development", анализира локалну политику и појаву нових елита. Посебну пажњу посвећује успону нове политичке културе и формирању елита које су значајно одвојене од државних идеала руралног развоја. Ауторка дискутује о томе зашто се наратив државног руралног развоја често претвара у политичку мантру која служи клијентелизму и успостављању специфичних односа моћи локалних лидера и житеља села у којима је вршено истраживање. Поглавље такође разматра улогу сељака у таквим околностима и показује како „лесерфер менталитет“ значајно доприноси постојећим локалним аранжманима и обликовању разумевања локалних политика.

Поглавље 6, "Whose rural development?", нуди критику институционалних развојних приступа и разматра ендогени развој као алтернативу државном планирању. Ауторка аргументује да државне политике не представљају покретаче постепеног напретка локалног становништва. Уместо тога, оне у пракси обогаћују само мали, повлашћени слој друштва и приближавају га изворима моћи и богатства. Супротно томе, ендогени развој показује се као једини одржив пут ка просперитету у локалном контексту, наглашавајући значај локалних вредности и аутономије за остваривање промена. Овај облик развоја чини успешне појединце одговорним пред заједницом за своје достигнуће, док се користи и предности хоризонтално шире, за разлику од државно планираног развоја. Такође, поглавље показује да заједнице које се ослањају на локалне мреже подршке и етичке норме боље подносе политичке промене и нестабилности тржишта. Посебна пажња у Поглављу 7, "Roma and rural development", посвећена је Ромима, који кроз специфичне стратегије, попут тражења азила, конверзија и пабирчења, теже ка власништву, аутономији и друштвеном признању, показујући да се и они уклапају у логику лесерфер приступа. Поглавље додатно продубљује разумевање ендогеног развоја, примењујући га на контекст ромске популације. Ауторка показује како Роми самостално настоје да постигну власништво, аутономију и друштвено признање као кључне елементе квалитетног живота у сеоској заједници. Ове стратегије често су у супротности са државним програмима подршке ромској популацији. Како би избегли трансакционе трошкове и ограничења државних процедура, Роми прибегавају флексибилним и лесерфер приступима. Кроз примере тражења азила, верске конверзије и прикупљања остатака са њи-

ва, ауторка илуструје како Роми активно обликују свој живот, стичу имовину и обнављају достојанство и друштвено признање. Књига се завршава „Закључком“ који истиче значај локалне етике, власништва над земљом и неформалних мрежа као темеља одрживог руралног развоја у савременој Србији, постављајући уједно питање алтернатива планирању као доминантном моделу развоја. Ауторка предлаже да би и научници у области руралног развоја и креатори политика требало да се више фокусирају на питања која објашњавају како локалне заједнице интернализују вредности и идеје планера, зашто и у којој мери, како би се боље разумео начин на који се сарадња између сељака и државе може унапредити.

Супротстављајући се раширеној перцепцији сељаштва као пасивног и немоћног пред изазовима транзиције и институционалне нестабилности, Диковић уверљиво аргументује да рурални актери делују као проактивни и сналажљиви субјекти, у великој мери аутономни у односу на формалне структуре. Централни аналитички концепт, „лесефер менталитет“, ауторка дефинише као склоност ка спонтаном, неформалном и флексибилном деловању, које се неретко одвија изван институционалних оквира или чак у опозицији према њима. Важно је нагласити да овакав образац понашања не представља облик анархије нити свесног политичког отпора, већ специфичан вид свакодневне праксе утемељене на локалним вредностима, пре свега на аутономији, радној етици, власништву над земљом и личној одговорности. Тиме се „лесефер менталитет“ не може посматрати само као адаптивни одговор на неповољне услове, већ пре као активна стратегија опстанка и рационалност својствена локалном контексту, која се у значајној мери разилази са циљевима званичних развојних политика.

The Laissez-Faire Peasant је дубоко емпиријски заснована, теоријски иновативна и интелектуално провокативна студија. Ауторка Јована Диковић успева да расклопи укоренење представе о сељацима као пасивним губитницима транзиције и покаже њихову отпорност, аутономију и способност да кроз вредности и етику изграде сопствене путеве развоја. Књига је драгоцене вредности за антропологе, социологе, истраживаче развоја села и све оне који промишљају односе државе и друштва у постсоцијалистичким и периферним контекстима.

МИЛАН ТОМАШЕВИЋ

Етнографски институт САНУ
milan.tomasevic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-6006-766X>

Богомољачки покрет у свјетлу компаративне анализе

Зорица Кубурић, *Аутентичност богомољачког покрета*, ЦЕИР,
Нови Сад, 2024, стр. 422

Већ дуже од три деценије, др Зорица Кубурић се издваја као једно од незаобилазних имена на српској и регионалној религиолошкој сцени. Поменута ауторка је током своје вишегодишње наставно-истраживачке каријере потписала мноштво студија из области социологије и психологије религије, да би, током прошле године, читаоцима представила најновију монографију опсега већег од четири стотине страница, коју је одлучила да посвети јединственој религијској појави пониклој међу православним Србима – богомољачком покрету. У овој прилично обимној студији, служећи се историјским изворима, емпиријски прикупљеним подацима, као и теоријским промишљањима која су усмјеравала ауторкина бројна претходно објављена остварења, она настоји да попуни празнину коју је неопходно превазићи ради адекватног разумијевања овог феномена у свим његовим појавним димензијама.

Иако је студија подијељена у више поглавља и потпоглавља, у њој се издвајају двије веће цјелине. Прву цјелину чини дескриптивно-историографски дио у којем се излаже систематичан преглед општих начела Српске православне цркве, као и историја богомољачког покрета, са циљем успостављања референтног оквира за доцније излагање властите грађе и њено теоријско промишљање. Овај дио, свакако, не би требало да се посматра као пуки увод с обзиром на то да се у њему критички разматрају нека од кључних питања везаних за појаву и дјеловање богомољачког покрета. Ту би, првенствено, требало истаћи настојање ауторке да читаоцима појасни латентне узроке појаве овог покрета – духовну жеђ напаћеног народа током кризних периода, али и генералну жељу за интензивнијим вјерским животом, као и шира друштвено-историјска збивања која су његову појаву учинила могућом: пријевод Светог писма на српски језик, увођење народног језика у црквену службу и појава различитих неопротестантских заједница међу Србима. Са друге стране, читаоцима су релативно детаљно представљени лик и дјело Николаја Велимировића, некадашњег челника богомољачког покрета, те је путем позивања на његове бројне списе, као и историјске подат-

ке из датог периода, приказано како је познати српски епископ у оквирима Српске православне цркве успјешно институционализовао овај првобитно хибридан и на моменте синкретизму склон талас народне побожности. На овај начин, ауторка је показала добро познавање позадине покрета, његових кључних актера, као и ширег контекста унутар којег је он поникао. Овим је поставила темељ за излагање прикупљених података из сопствених истраживања и одабраних теоријских спекулација.

Узме ли се у обзир да је богомољачком покрету, иако не у довољној мјери, ипак посвећивана извјесна академска пажња, нарочито у оквиру радова који се ослањају на текстове из међуратног периода – а који представљају основни извор сазнања о овом феномену – онда се можда најбитнији допринос ове студије може препознати управо у њеној емпиријској димензији. Наиме, значајан број страница студије је посвећен излагању квалитативне грађе прикупљене током ауторкиних посјета различитим локацијама по Србији, урбаним и руралним, које су у прошлости служиле као центри богомољачког покрета тј. његових различитих братстава. На основу писмених и усмених свједочанстава њених саговорника, иначе људи који су чврстим породичним везама већ деценијама повезани са богомољачким покретом, читаоцима се на увид нуди мноштво интересантних детаља који свједоче о начину дјеловања богомољаца у појединим селима и градовима Србије који до сада нису били познати научној заједници. Професорка Кубурић, при излагању прикупљене грађе, поједине странице књиге уљепшава и фотографијама које је биљежила током својих теренских обилазака. Наведене фотографије немају искључиво декоративни карактер, напротив, на њима можемо да уочимо бројне материјалне манифестације живљене религије чланова овог покрета, укључујући Свето писмо старије од једног вијека, чланске карте које су кориштене у међуратном периоду и оне које се користе данас, непромјењене кутке за молитву којима су се служили старији вјерници и њихови потомци, печате братстава, сачувана писма, као и разне друге артефакте који служе као додатак пуком слову на папиру. Осим ових, читаоци ће моћи да стекну и додатне увиде о бројним другим начинима путем којих су богомољци практиковали своју религиозност ван црквених просторија, што ће им омогућити неколико ријечи више написаних о литератури коју су читали, мјестима која су посјећивали, начину на који су проводили вријеме током заједничких окупљања и слично.

Поред тога што ауторка, како се и кроз сам наслов да наслути-ти, богомољачком покрету приписује одређену аутентичност, она његову појаву настоји сагледати унутар једног ширег контекста поредећи га са сличним појавама унутар протестантског свијета. Ова компарација се највећим дијелом одвија у последиједњем поглављу књиге, мада се кроз цјелокупан њен садржај могу пронаћи различити примјери контекстуализације ове појаве, као и њене анализе из компаративног угла. Како би што боље проникла у срж богомољачког покрета, те разјаснила његову у наслову наведену аутентичност, професорка Кубурић га константно пореди са адвентним покретом који му је, према њеном мишљењу, на први поглед сличан.¹ Поређењем ова два покрета, поникла у различитим културно-историјским контекстима, која су се током одређеног периода на територији данашње Србије додиривала, укрштала и сукобљавала, ауторка не настоји да акцентује њихове сличности, већ прије да компаративно сагледа различите фазе кроз које су током развоја пролазили. Док ово чини, она полази од тврдње како су и адвентни и богомољачки покрет поникли на сличним основама – као покрети духовног буђења побожних лаика, али са одређеним, просторно и временски условљеним дистинкцијама. Тако, и поред неупитних сличности, оличених у наглашавању читања Светог писма, личног односа са Богом, мисионарских активности, издавачке дјелатности, ванцрквеног вјерског образовања и отпора према номиналној религиозности, ауторкин финални утисак је тај да би се, ипак, могло говорити о два суштински различита религијска покрета. До оваквог закључка, за којим је услиједила класификација у двије дијаметрално супротне категорије, ауторка је дошла служећи се некада популарном теоријом црква–секта (енг. *Church-Sect Theory*) и њеним различитим варијацијама које су се могле наћи код различитих социолога. Коначно, пошто је адвентни покрет, због своје оријентације ка спољашњој мисији (која га је, између осталог, и чинила другачијим од богомољачког покрета усмјереног искључиво ка унутаргрупном мисионарењу) пред сам крај деветнаестог вијека пристигао и на територију данашње Србије, адвентизам је међу Србима кренуо да се етаблира управо током „златног пе-

¹ Др Кубурић у књизи користи термин „адвентни покрет“ како би њиме означила религијску традицију познату по наглашавању скоро долазећег краја свијета. Из поменутог покрета је касније произашло неколико засебних религијских група, од којих је Хришћанска адвентистичка црква далеко најпознатија.

риода“ богомољачког покрета. Управо из овог „судбоносног сусрета“ се изродио један специфичан однос између ова два религијска покрета, који је варирао од жестоких супростављања, преко међусобних преклапања, па све до забиљежених случајева религијске конверзије. Посвећивањем пажње овој динамици која се одвијала између богомољаца и адвентиста, али и других неопротестаната који су се у том периоду задесили међу српским живљем, пали се лампа чије би ношење од стране неких будућних истраживача могло додатно расвијетлити замагљене међурелигијске односе између богомољачког покрета и различитих, тада растућих неопротестантских фракција.

Као закључак, потребно је навести како би допринос ове студије требао да се сагледа најмање из три различита угла, од којих јој сваки на свој начин додатно даје на тежини. Као прво, она представља саставни дио једног ширег тренда растућег научног интересовања за проучавање малих вјерских заједница и религиозних покрета на територији данашње Србије, као и околних земаља. У том смислу, она читаоцима нуди обиље нових, емпиријски стечених података, који говоре о једној „старој теми“, као и њено промишљање у свјетлу класичног теоријско-компаративног приступа са којим, до сада, није често повезивана. Пажљивим читањем исписаних редова, као и анализом појединих одломака књиге, постаје уочљива и друга битна специфичност овог дјела. Наиме, оно би се, на неки начин, могло посматрати и као текст који у себи обједињује готово сва значајнија теоријска и емпиријска промишљања и истраживања Зорице Кубурић, с обзиром на то да се ауторка позива на бројна истраживања и текстове које је објављивала током своје вишестепенијске каријере, од којих неки сачињавају потпоглавља ове књиге или материјал кориштен за компаративну анализу. У том смислу, могло би се истаћи како је наша социолошкиња овом студијом успијела да пронађе начин да обједини своја досадашња истраживања и систематизовано их изложи у једној кохерентној цјелини објављеној током зреле фазе њене истраживачке каријере. За крај, потребно је поменути како се још од саме посвете, која се налази на почетним странама књиге, па током целе студије, као некаква златна нит провлачи и прилично очигледна субјективна димензија приче која проистиче из ауторкиних породичних конекција са богомољцима, као и њених личних интересовања за покрете обнове унутар хришћанства и религиозност вјерника лаика. Конкретно у шарму којим ова на моменте примјетна лична повезаност са те-

мом прожима редове текста и, паралелно, са научном ригидношћу обогаћује их и личном топлином, крије се само још један од доприноса Зорице Кубурић бољем разумијевању богомољачког покрета, као и сличних покрета који су се јавили и заживјели међу Србима.

МАРКО ГАЛИЋ

Балканолошки институт САНУ

galicmarko61@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0006-1648-9463>

Нов поглед на значење бајки

Francisco Vaz da Silva, *The Meaning of Enchantment: Wondertale Symbolism Revisited*, FF Communications 326, Helsinki: The Kalevala Society, 2023, pp. 218

Португалски фолклориста Франсишко Ваз да Силва један је од водећих светских проучавалаца бајки. Његова нова књига, објављена у чувеној серији Финске академије *Folklore Fellows Communications*, синтеза је његових истраживања у последњих двадесет година. Начин на који је књига писана показује намеру, већ од наслова, да се изнова размотре основе овог жанра, а то су на првом месту чудесност и симболизам. Бајке аутор одређује као чудесне приче (*wondertales*), сматрајући то прецизнијим називом због истицања чаролије која влада у специфичном свету жанра. Ову чудесност не треба узимати као чисту фантастику. Оно што би читалац видео као слике и што би различити индекси одредили као мотив заправо су симболи. До њиховог значења долази се специфичном методом коју је увео Алан Дандес: амерички фолклориста предложио је концепт „аломотива“, чиме означава мотиве који могу бити различити, али стоје на истом месту у радњи (схваћеној по Проповој морфологији); њихова еквивалентност није само структурна већ и значењска. Зато се у право значење бајке може пронићи поређењем аломотива јер је значење које је у једном скривено у другом можда експлицитније представљено. На овом трагу Ваз да Силва наглашава да бајке не треба анализирати не примеру једне варијанте, већ поређењем текстова, што фолклористима може изгледати као истицање познате ствари, али што је дискретна полемика с литерарним приступима који подједнако говоре о фолклорним записима, Пероу или Андерсену или анализирају само јед-

ну варијанту, на пример из збирке Гримових. Следећи тај метод Важ да Силва анализом варијаната више типова износи тезу да бајке говоре о преображају као о пубертетском сазревању које се обележава иницијацијским обредом, а што се преноси у низ симбола. То је право значење моћи које се стичу и одређују чудесност као специфику жанра. Ово је у најкраћем тумачење бајки изложено у седам поглавља.

Важ да Силва се једним делом наставља на претходне приступе, али их исто тако и критикује – отуда и ревизија у наслову – а једним делом доноси нове погледе и комбинује на изазован начин неке приступе које дотад нису долазили у додир.

Ревизију Важ да Силва почиње од сопственог рада. Он је 2002. објавио књигу *Метаморфоза. Динамика симболизма у европским бајкама*, где је бајке анализирао кроз спој структурализма и психоанализе. У новој књизи од њих се дистанцира, а и сам начин писања је мање прожет специфичним вокабуларом ова два покрета. Структуралистичко наслеђе ипак је присутно у разумевању композиције бајке, али овог пута пре га треба приписати ослањању на Пропа и Дандеса, него Леви-Стросу. Психоаналитички приступи су критиковани (на пример проблематичност разумевања пројекције код Дандеса и Холбека), али само схватање бајке као двоплане, са манифестним и скривеним садржајем, при чему је овај други везан за сексуалност, показује наслеђе психоаналитичког погледа. Дандесова теорија аломотива имала је одјека код неколико аутора, од којих је највише утицаја остварио Бенгт Холбек обимном студијом о данским бајкама. Важ да Силва сада теорију аломотива повезује с Проповом тезом о пореклу бајке из обреда иницијације (овде очишћеном од званичне марксистичке етнологије коју садржи Пропова монографија). Схватање аломотива тиме добија и дијахронијску димензију. Истовремено Важ да Силва коригује и самог Пропа. Наиме, Пропово схватање да бајке потичу из основне прабајке о јунаку змајеубици Важ да Силва, попут неких других фолклориста, види као андроцентрично (јер се морфолошки модел не може применити на бајке с јунакињом), али одлази радикално даље у закључцима. Реинтерпретирајући Пропа, закључује се да извор бајке није јунакова борба са змајем-отмицарем, већ сама отмица девојке која симболизује њену трансформацију, односно веза змаја и девојке, чиме се ова архетипска „мушка“ бајка превела у женску перспективу. Штавише, змај и девојка су поистовећени јер се у њима препознају исти симболи цикличних промена разумљиви унутар представа о девојачком сазревању и о невестинској улози. Ако се на плану (проповске) структуре виде два различита

делокруга двају ликова (противник и царева кћи), на плану значења Важ да Силва између њих види дубоку повезаност. Ова метаморфоза истовремено се пореди са цикличном космологијом, чиме се повезују иницијација као индивидуални обред и архајска космологија. Такво успостављање везе животног и космичког круга приступ је који би се могао применити и на друге фолклорне жанрове и теме.

Ако је овако додао дијакхронијску димензију теорији аломотива, аутор ју је с друге стране синхронијски повезао са лингвистичком теоријом метафоре Лејкофа и Џонсона према којој се апстрактним концептима овладава кроз метафоре узете из физичког света. Бајке су, закључује аутор, тако истовремено и симболичне и метафоричне. Важ да Силва се наставља на дугу линију разумевања бајки као симболичког жанра, али, не инсистирајући на оштрим разликама симбола и метафоре, отвара нове могућности читања помоћу метафоре. Приступ бајци помера се тако од симболичких интерпретација „с кључем“ које могу запасти и у егзегетску схематичност (за шта је упозоравајући пример психоаналитичко читање аломотива) ка разумевању мотива бајки као метафора помоћу којих се осмишљава свет око нас и које већ постоје у језику. Таквим приступом добија се интерпретативна ширина и флексибилност, а уједно се бајка јасније смешта у свет фолклорне културе која исте метафоре користи у различитим областима. Важ да Силва је на тај начин умешно повезао неколико хетерогених приступа, показујући како њихов додир може боље да осветли оне аспекте жанра који у сваком понаособ остају у сенци. Анализа односа симболичког и метафоричког приступа и примена теорије метафоре тамо где се пре говорило о симболу стоје као занимљиви изазови истраживању.

За доказивање ових тврдњи аутор се креће кроз низ примера из различитих поднебља. Важ да Силва је свестан критика које се упућују универзализму, али ослањајући се на стабилност бајковних тема, његов корпус долази са целог евроазијског и северноафричког простора, уз примере из идиома и ритуала. Треба додати да је Важ да Силва својевремено био један од учесника полемике о тзв. „новом генеалошком методу“, где је бранио тезу о дугом усменом континуитету бајки. С друге стране, завршно поглавље дотиче се и савремених ауторских обрада бајки (Анџела Картер, Алмодовар) показујући и на тај начин привлачност појединих тема.

На крају, треба издвојити и индекс: мада је такво помагало очекивано у студијама, овде је посебно драгоцено не само због имена или мотива, већ управо због новог приступа аломотивима и због на-

вођења бајки према типу. Преко оваквог индекса, читалац може наћи пречицу ка сложеним теоријским питањима и анализама појединих примера.

НЕМАЊА РАДУЛОВИЋ

Филолошки факултет Универзитета у Београду

nem_radulovic@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-6572-0787>

Хроника међународног научног скупа *Савремена српска фолклористика 16*

У организацији Удружења фолклориста Србије из Београда, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ из Београда, Института за књижевност и уметност и Научно-образовно културног центра „Вук Караџић“ у Тршићу од 3. до 5. октобра у Тршићу је одржан Међународни научни скуп *Савремена српска фолклористика 16*. Уреднице овогодишњег скупа биле су проф. др Љиљана Пешикан-Љуштановић, др Лидија Делић и др Данијела Лекић. Организацију скупа подржали су Министарство науке, технолошког развоја и иновација и Министарство културе Републике Србије. У организацији и реализацији конференције, као чланови Програмског и Организационог одбора, поред организатора, учествовали су запослени у еминентним научним и културним институцијама у земљи и иностранству, као што су Институт за политичке науке Словачке академија наука (Словачка), Универзитет у Индијани (Сједињене Америчке Државе), Институт за словенску етнологију ЗРЦ САЗУ (Словенија), Институт за књижевност и уметност (Србија), Центар за белоруску културу, језик и књижевна истраживања, Национална академија наука Белорусије (Белорусија), Етнографски институт САНУ (Србија), Институт за етнологију и фолклористику (Хрватска), Филозофски факултет Универзитета у Београду (Србија), Руски државни универзитет за хуманистичке науке (Русија), Филолошки факултет Универзитета у Београду (Србија), Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци (Босна и Херцеговина), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду (Србија), Филозофски факултет Универзитета у Нишу (Србија), Универзитетски колеџ у Даблину (Ирска).

Главна тема конференције била је *Интернет, вештачка интелигенција, постхуманизам: изазови фолклорне праће и фолклорних*

изучавања, а поред ове теме учесницима је понуђена и устаљена – *Савремена фолклористика*, у оквиру које су предвиђена представљања актуелних истраживања из свих области фолклористике. На отварању скупа скоро 50 учесника (уживо и онлајн) имало је прилику да чује поздравне речи Николе Ненадовића, директора НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу и др Данијеле Поповић Николић, председнице Удружења фолклориста Србије. Пленарна предавања одржале су проф. др Љиљана Гавриловић, са темом *Fan-fiction као савремена фолклорна продукција и рађање нове књижевне жанра* и Смиљана Ђорђевић Белић, која је говорила на тему *Сањати у доба дигиталне културе*. Скуп је био мултидисциплинарног карактера, имајући у виду да су о фолклористичким темама говорили историчари књижевности, лингвисти, антрополози, етнологзи, музеалци, музиколози, етномузиколози итд. Излагачи су, поред Србије, били из Босне и Херцеговине, Македоније, Бугарске, Русије, Белорусије, Украјине и САД. Као доминантне издвојиле су се теме дигиталног фолклора и интернет културе, употребе технологије и вештачке интелигенције у фолклору, као и примене савремених дигиталних алатки. Имплицитно је било присутна и тема о неопходности сарадње хуманистике са ИТ индустријом. Један део учесника анализирао је трансформације „традиционалних“ жанрова, ритуала и веровања у савременом контексту. Учесници су, поред савремених приступа „класичном“ корпусу говорили о новим медијима, мимовима, хумору на интернету, теоријама завере, фанфикцији, обреду у дигиталном контексту, односу људског и животињског, а посебно интересовање показано је за теме које се тичу вештачке интелигенције.

Најобимнији део програма чинила су излагања која се баве проучавањем нових облика фолклора у дигиталном окружењу и њиховом повезаности са савременим технологијама, медијима и друштвеним мрежама. Дигитални фолклор, интернет мимови, медијска и масовна култура били су предмет презентације Ане Банић Грубишић, која је анализирала ове форме у контексту друштвених и политичких криза; Марина Младеновић Митровић и Александра Бјелић истраживале су наративе о предвиђањима будућности у „Симпсоновима“; Дарија Раченко је посматрала „мрачне“ интернет мимове као израз урбаног идентитета и колективног хумора у пост-совјетском контексту; Ана Милинковић и Дејан Илић анализирали су мимове као савремени дигитални народни хумор и друштвену аутоиронију.

Недељка Бјелановић је истраживала рецепцију народних бајки у онлајн окружењу, а Данијела Лекић је повезала теорију усмене формуле са интернет културом, указујући на континуитет традиционалних структура у новим медијима. Наташа Младеновић Рибичић анализирала је онлајн наративе о харизматичним верским лидерима, док је Милош Матић испитивао представљање културе становања на интернету. Марија Ковшова се бавила проучавањем „културних имена“ (термин се односи на властита имена из домена митологије, фолклора, религије, уметности итд., која су добила одређене конотације ван изворног контекста) у руској интернет поезији, а Олга Пашина разматрала је однос између традиционалне народне културе и савремених медија. Милан Томашевић је представио савремене теорије завере као фолклорни систем веровања и начин обликовања колективне стварности у доба интернета и друштвених мрежа.

Трансформације жанрова у новим медијима биле су тема радова Олге Орлове, која је говорила о савременим загонеткама, Јевдокије Дадакине, која је проучавала онлајн читуље, Дарије Белобрадове, која је испитивала српскохрватске календарске паремије, Сузане Мицеве, која је представила бајке у филмској адаптацији. Марија Јасинскаја је анализирала онлајн честитке за црквене празнике као облик нове православне традиције. Вероника Абрамова и Јулија Архангелска проучавале су како се традиционални руски фолклор реинтерпретира у онлајн простору. Љиљана Пешикан-Љуштановић и Лидија Делић анализирале су есхатолошке наративе – од класичних, преко савремених интернет корпуса, до трансхуманистичких, док је Драгана Вукићевић истраживала континуитет између трачева и данашњег кликбејта.

Дигитална хуманистика и употреба вештачке интелигенције биле су теме радова Јасмине Николић, која је разматрала паралеле између традиционалних образаца памћења и генеративне вештачке интелигенције, Смиљане Антонијевић Убоа, која је истакла значај језика са малим ресурсима у доба вештачке интелигенције, користећи пример српског језика и Наталије Граматчикове и Јевгеније Потапове, које су указале на могућности и ограничења употребе ВИ у тумачењу фолклорних текстова. Милена Давидовић и Марта Рипаранте представиле су истраживање о коришћењу палеографских алата у очувању културног наслеђа. Веселка Тончева разматрала је могућности употребе 3Д технологије у документовању инструменталне пратње за игру.

Део радова био је посвећен савременим теренским, теоријским и методолошким истраживањима фолклора. Вернакуларна религиозност и савремене праксе анализирани су у раду Ане Плотникове, која је истраживала савремене ромске сахране као хибридне форме на раскршћу традиције и модерности, док је Татјана Валодина говорила о утицају медија на религиозност међу Белорусима. Александра Иполитова је представила рукописне збирке пчеларства источних Словена из 18. века, док је Светлана Караљова проучавала контекст и гестове у тужбалицама.

У свом излагању, Саша Кнежевић се осврнуо на процес хероизације биографије Тешана Подруговића. Данијела Поповић Николић је говорила о методолошким проблемима индексирања митолошких и демонолошких легенди. Ивана Башић је анализирала метафоре знања у српској традиционалној и савременој култури.

Марко Стојановић је разматрао менаџерски приступ фолклору у музејском контексту, док је истраживање Катарине Радисављевић било посвећено тумачењу женског текстилног стваралаштва кроз рад Јелице Беловић Бернациковске. Младен Стајић и Данило Трбојевић представили су теренска истраживања о етномедицини у Јадру и Рађевини. Слободан Наумовић и Богдан Дражета истраживали су однос човека и животиња у пограничним подручјима источне Херцеговине и Пештера, док су Невена Милановић Минић и Соња Жакула анализирале фолклор као комуникативну праксу између људи и животиња.

Део излагања био је посвећен музичком и играчком фолклору. Бојана Радовановић Шупут и Маја Радивојевић представиле су савремено стање влашког „певања без речи“ и проблеме његовог теренског бележења. Милош Маринковић и Зорана Гуја Дражета представили су пројекте Музиколошког института у САНУ посвећене традиционалној музици. Катарина Николић је проучавала нове облике плеса који се развијају у постјугословенским заједницама у дијаспори.

Поред научних излагања, учесници скупа имали су прилику да чују представљање издања УФС-а, односно извештај доц. др Александре Бјелић о зборнику *Савремена српска фолклористика 14*, затим излагање проф. др Јеленке Пандуревић, уреднице зборника *Савремена српска фолклористика 15*, као и др Ђорђине Трубарац Матић о последње две свеске *Фолклористике*, часописа Удружења фолклориста Србије. Организоване су стручно вођене екскурзије, приликом којих су учесници посетили Вукову кућу, Сабориште, манастир Троношу

и Музеј раног Вуковог школовања. За учеснике је била организована и свечана вечера. Конференција је протекла веома успешно захваљујући непосредном ангажовању чланова Организационог одбора, али и учесницима, чија су излагања била иновативна, квалитетна и научно утемељена, што је показало да је тема овогодишње конференције актуелна и инспиративна.

МАРИНА МЛАДЕНОВИЋ МИТРОВИЋ

Институт за књижевност и уметност

marinamladenovic@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8417-2840>

Classics, the Catalan way

Critical Reflections on the 7th edition of *Clàssics: Festival d'Arts Contemporànies i Pensament*

The project is a co-creation of *La Casa dels Clàssics* (a cultural foundation focused on the translation and contemporary activation of classical texts) and *Abacus* (a cooperative with a strong educational and editorial presence in Catalonia), supported by significant institutional and governmental partners whose presence sustains its intellectual and creative ambition. The festival itself is a carefully calibrated constellation of around twenty proposals: lectures, dialogs, staged readings, concerts and recitals, theatre pieces, and hybrid formats that bring together scholars, translators, directors, and performers as co-mediators between classical material and contemporary sensibility. Venues range widely, being a dynamic force of the embedded reception —from the grand Auditori CaixaForum in the heart of Barcelona to the modest, candle-lit intimacy of Teatre La Gleva, with a concert nested in the peaceful patio of the Biblioteca de Catalunya, and another one in the sacred calm of the gothic Monestir de Pedralbes. This year's theme *desig* | *desire* moves fluidly across disciplines and formats, and although it is a conceptually slippery terrain, the organizers anchored themselves by identifying desire with the Greek *eros* and inaugurating the edition with a line from Sophocles.

Entering the 7th edition of *Clàssics – Festival d'Arts Contemporànies i Pensament* (October 15th to December 19th 2025) I knew from the outset that this paper would not aim to cover the full span of its rich programme.

Rather, it forms the stepping stone of a broader personal and scholarly exploration of how Barcelona's cultural institutions curate and mediate the classical tradition. What follows is therefore an intentionally partial, subjective insight into a few handpicked events—moments that opened for me, as a classicist newly arrived in the Catalan cultural landscape, a window onto the contemporary life of the ancient world. Two further events—bringing Medea and Medusa to the centre—will be reviewed in the next issue, and I look forward to attending them in the coming weeks. The photographs reproduced here (with the exception of the image of the Vulci kylix and the image courtesy of Amengual Studio) are personal snapshots taken during the festival, with the permission of Roger Aluja (Festival Clàssics), Clara Manyós, and Roger Vila.

PARLEM DE CLÀSSICS: PIER PAOLO PASOLINI | SALA BECKETT

The first event I attended was part of the *Parlem de Clàssics* cycle, dedicated on this occasion to Pasolini. The conversation brought together two figures whose backgrounds created a productive, generous tension: Roger Aluja—classical philologist, Hellenist, translator and editor at *La Casa dels Clàssics* and assistant professor at *Universitat de Barcelona*, and Xavier Albertí—actor, theatre director, a polyvalent figure across major theatrical institutions such as *Institut del Teatre* and *Teatre Nacional de Catalunya*. Roger carried into the room the full weight of his academic training, yet none of the rigidity that often marks the discipline; his presence embodied precisely the kind of mediation between classical rigour and contemporary curiosity that defines the festival. Xavier Albertí shared fragments of his deep knowledge of Pasolini, offering reflections on authenticity, *autodesig*, and Pasolini's portrayal as an *apostata*, all while holding the space with a charismatic presence.

Coming as a Hellenist trained to begin from the ancient text and having closely studied the life of mythical Medea—I was always drawn to how Pasolini activates reception as a bodily experience before it becomes narrative. In Pasolini's *Medea*, corporeality, silence, the visual and sonic textures carry as much weight as the spoken word. His aim is not for the spectator to understand the myth, but to be affected by it—viscerally, almost ritualistically. When the comments section opened, I asked how Pasolini uses camera and space to create the sensation of being inside the myth. Xavier's response was immediate and instinctive: Caravaggio. Indeed, one only needs to recall the raw power of Caravaggio's *Medusa*—the painting of another monstrous female born of Greek myth—to understand the intensity Pasolini (himself a painter, as I learnt that night) sought.

Sala Beckett had been staged with deliberate simplicity: a single couch, the soft glow of one lamp, and a discreet but striking prop—books. Among the new Catalan translations of seminal Greek texts from the *Bernat Metge Collections*, there was Eurípides, *Medea. Hipòlit*. The subtle presence of these Euripidean plays, centred on the force of *eros*, quietly symbolised the long afterlife of Euripides' groundbreaking interpretation of myth and situated the conversation within its gravitational field.

LES AFINITATS ELECTIVES, JOHANN WOLFGANG VON GOETHE | CAIXAFORUM

Dramatic reading of selected sections of Goethe's novel *Elective Affinities* is yet another example of the festival's careful curatorial attention to *desig*. Goethe draws implicitly on the Platonic lineage of *eros*, reshaping the metaphysical idea into the chemical metaphor that drives the novel: attraction and repulsion as natural forces that reorder human lives. Desire here is not sentiment but law, a binding energy that transforms and destroys.

The reading took place in the large auditorium of CaixaForum, one of the city's premium cultural venues. When I bought my first-row ticket, I did not know I would have the privilege of experiencing the reading right across the central mediator of Goethe's work: the translator herself. Simona Škrabec—an essayist, writer, professor and translator—guided the audience through her singular lens on Goethe, offering contextual clues that illuminated the emotional and intellectual strata of the text. Coming from a fairly dry academic environment where classical literature is still disseminated in traditional, sometimes rigid

ways, seeing Simona on stage felt like a declaration: the translator is not merely a conduit but a creative and curative force within the reception process.

The transitions between Simona and the actors Ivan Benet and Mireia Aixalà reading Eduard and Charlotte's parts were especially compelling. In this choreography between the philologist and characters, when the actors spoke, their bodies slowly lingered in softened focus as they withdrew, creating space for Simona's voice to gently take over.

Clara Manyós's direction carried Goethe's meditation on transformative yet destructive desire through sensorial means: carefully chosen choral music during transitions, projections of art pieces such as Klimt's *The three ages of Woman*, and the interplay of the light projected over simple canvas-like garments worn by the performers. At moments, the projected images landed on the fabric of these draped white robes, turning the bodies of the *dramatis personae* into living canvases. The staging translated Goethe's chemical metaphor back into a delicate sensory experience.

PENTESILEA, HEINRICH VON KLEIST | LA GLEVA TEATRE

The radical work of Heinrich von Kleist revisits yet another Greek myth: the instant, catastrophic love between the Greek hero Achilles and the Amazonian warrior—queen Penthesilea, marked by passion, pride, and conflict. Directed by Roger Vila and interpreted by Paula Blanco and Ramon Pujol, the production took place in La Gleva Teatre—the kind of venue that imprints itself onto the sensory memory. The modest bar and candlelit antechamber greeted roughly twenty-five of us, each choosing seats freely, according to mood or emotional disposition. It was an ideal setting for the intense and radical emotional atmosphere of the play.

The performance began with what felt like a cosmic frequency—a healing yet mildly unsettling sound that continued throughout, establishing an ambience of “a galaxy far, far away,” a temporal vacuum appropriate for the encounter between Greek and Amazon worlds. From the first row of the tiny *theatron*, I could hear the subtle squeak of Achilles’s shoe, see the reflection of a single tear on Penthesilea’s cheek, and feel her bodily heat from the proximity of the stage. The actors’ slow, intentional movement managed the immense energy of the text with extraordinary control—especially Ramon’s, whose disciplined restraint allowed him to step into this demanding role and to embody the *ethos* of the exemplary archaic Greek warrior.

Minimalism worked strongly in the production’s favour. Both actors wore identical uniforms designed by Pau Aulí; whether they evoked factory workers (as it seemed to me), technicians, or even museum conservators (the director Roger Vila intentionally left the range of associations open), they created the impression that, for this brief moment in time, Achilles and Penthesilea mirror each other. The electrifying touch between them seemed deliberately prevented by the factory gloves that Penthesilea markedly handed to Achilles at the beginning of the play. The only prop on stage was a chandelier-like sound-producing object made of several suspended metal circles, an object the duo repeatedly returned to during the performance. It served as a rhythmic, spatial, even emotional anchor, reinforcing the circular energy of the myth itself. By the end, they had deinstalled it onto the floor, echoing the emotional dismantling of both characters.

For me, as a classicist researching female figures of Greek myth, this multiplied circular object—together with the persistent eye contact between Paula and Ramon—vividly recalled the ancient depiction of Achilles slaying Penthesilea on the interior of an Attic red-figure *kylix*.^{*} Trapped inside the bowl, the myth, the war, the figures are held in a closed world; and from that enclosed place they create and expand, through the depth of their mutual gaze, through the desire.

FINAL NOTES

Such a reframing is possible only through the kind of mediation this festival cultivates: the sustained collaboration of scholars, translators, directors, actors, and cultural workers who open canonical texts to embodied experience. When the classics circulate exclusively through academic formats, their vitality contracts; when they are approached through multiple intelligences and artistic sensibilities, they regain their capacity to affect.

^{*} Achilles killing Penthesilea. Interior of an Attic red-figure kylix attributed to the Penthesilea Painter. c. 470/460 BCE. Found at Vulci. Staatliche Antikensammlungen, Munich (Inv. 2688). Image via Wikimedia Commons (public domain).

This year's visual identity boldly announced the festival's territory: the word *desig*, sprayed in vivid pink graffiti across close-cropped images of genitals from classical statues by the artist Toni Amengual. Yet if the image was an intentional punch—just imagine the banners lining along the avenues (photo courtesy of Amengual Studio) — the festival's treatment of the theme is markedly measured. In our times when desire is culturally saturated, the organizers chose to slow the concept down, grounding it in the Greek *eros* and opening the edition with a line from Sophocles. It was a reminder that desire, in its classical sense, is not simply appetite but a structuring force.

DJURDJINA ŠIJAKOVIĆ MAIDANIK

Institute of Ethnography SASA

djurdjina.s@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9972-1144>